

BEVEZETÉS

Két történészpalánta a közelmúltban arra adta fejét, hogy – *ad maiorem gloriam Dei* – a jeruzsálemi Szent János lovagrend történetének egy szelvényébe üsse az orrát, jelesen, hogy elsőként magyar nyelvre fordítsa és mindenki számára hozzáférhetővé tegye a Rend első, s alapvető jelentőségű szabályzatát, az ún. johannita Regulát. Bízunk benne, hogy talán e rövid dokumentummal is sikerül némi kedvet csinálnunk a középkor iránt érdeklődő egyetemi hallgatóknak, hogy eddig még kevésbé felderített területek felé irányítsák tekintetüket. Ha ezt elértük, már nem készült hiába a fordítás és a jegyzetelés, melyek hibái természetesen nem e munka lektorainak lelkén száradnak.

Sajnos a fordítás elkészítéséhez egykorú, azaz XII. századi szöveg nem áll a fordítók rendelkezésére,¹ de már a XIII. század közepéről (1253),² illetve a XIV. század legelejéről (1300)³ is maradt fenn számba vehető – latin – kézirat. A szövegek összevetése után ez utóbbi változat lefordítása mellett döntöttünk, elsősorban K. V. Sinclair véleményére, illetve a pápai megerősítés tényére hagyatkozva.

Mielőtt azonban minden támpont nélkül a dolgok közepébe vágnánk, célszerű egy pillanatra felidézni a Szent János lovagrend történetét a kezdetektől a Cipruson való letelepedésig, azaz a Regula – VIII. Bonifác általi – megerősítésének idejéig. Másrészt érdemes röviden áttekinteni a Rend mindennapi életét meghatározó szabályok rendszerét, s ezzel annak regulatív és fegyelmező eszközeit.

Képzeltbeli krónikánkat valahol a XI. század közepén felítve a Közél–Keletre kell utaznunk, hogy tanúi lehessünk a johannita lovagrend születésének. Ez idő tájt Jeruzsálem az egyiptomi szultán kezében volt, akinek vámszedői keményen megsarcolták a Szentföldre érkező zarándokokat. Ugyanakkor a szultán kereskedett néhány – Amalfi városából érkezett – dél-itáliai kereskedővel, akik engedélyt

¹ Leszámítva természetesen az 1181–85 körül keletkezett anglo-normann szövegvariánst (Corpus Christi College, Cambridge, MS 405 pp.273–310.), amely azonban nem dekretális jellegű forrás (ti. szerzője verse szedte), s nagy valószínűséggel egy rövidebb, kifejezetten normatív szöveg alapján készült.

² Aarau, Archives cantonales, commanderie de Leuggern, MS no. 7. Ez a kézirat került kiadásra a Rend okmánytárában: Delaville Le Roulx 1894, pp.62–68.

³ VIII. Bonifác megerősítő oklevele, amelyben átírta a Regulát. Az anglo-normann változathoz csatolt kézírata: Corpus Christi College, Cambridge, MS 405 pp.251–255.; az Aarau-i kézirrattal összevetett kiadása: Sinclair 1984, pp.70–74. A bullát lásd: Lünig Tom. IV. p.1465., n.13.; Dugdale Tom. VII. p.790.

kaptak arra, hogy a Szent Sír közelében egy vendégházat építsenek, amely kezdettől fogva a nyugati zarándokok istápolását volt hivatott ellátni. Egy templom épült ezen a helyen, s a *Sancta Maria Latina* nevet kapta, mellette pedig egy konvent jött létre, melyben bencés szerzetesek laktak – a provençe-i Gerardus fráter vezetésével. A konventhez két ispotályt is csatoltak (az egyiket férfiak, a másikat nők számára), s mindkettőhöz tartozott egy-egy kápolna is, melyek patrocíniuma: Keresztelő Szent János, illetve Mária Magdolna volt. A betegápolást és az alamizsnagyűjtést ekkor még – 1070–1090 körül – a bencés szerzetesek végezték.

Mellőzve most az I. keresztes hadjárat előzményeinek részletes bemutatását, 1099-re ugunk az időben, amikor is Jeruzsálem keresztény kézre került és a Szent János ispotály tevékenységének intenzitása fokozódott. Ekkor néhány nemesi származású lovag csatlakozott a konvent munkájához, míg mások földadományokkal látták el az alakuló közösséget. A mind nagyobb számú birtokadomány hatékony összefogása és felhasználása indukálta egy testvértület (*confraternitas*) kialakítását. 1113-ban II. Paszkál konfirmálta a létrejött rendet⁴ – ekkor még betegápoló testületként –, s kiváltságokat (*exemptio*) adott nekik, sőt lehetővé tette számukra, hogy Gerardus fráter halála után maguk válasszák meg előljárójukat. Így követte a bencés vezetőt Raymund du Puy, s neki tulajdonítjuk a johannita lovagrend karakterének kialakítását, azaz a betegápoló és a katonai tevékenység összekapcsolását. Du Puy adott Regulát a testületnek, amely a bencés szabályzatnál relatíve nagyobb mozgásteret biztosító Szent Ágoston-féle regulát követte, s 19 fejezetben határozta meg a rendtagok életének mikéntjét.⁵

A birtok- és egyéb adományok megjelenésével az Európán keresztül haladó zarándok- és hadi útvonalak mentén, valamint a tengeri kikötőkben létrejöttek az első rendházak, s azok birtokai. Ezekre egyre komolyabb igény jelentkezett, hiszen a rend súlyos sebeket szerzett a Szentföld védelmezése során, ami természetesen a gazdasági háteret, az anyagi bázist is veszélyeztette. Közel kilenc évtized után, 1187-ben Szaladin szultán újra kiragadta a keresztények kezéből Jeruzsálemet, így a Szent János lovagrend tagjai kénytelenek voltak központjukat áthelyezni Akkonba, bár Szaladin engedélyével 10 johannita a jeruzsálemi ispotályban maradhatott. Az idő múlásával Jeruzsálem visszafoglalása és megtartása egyre reménytelenebbnek tűnt, ráadásul a pogányok elleni küzdelmet gyakran hátráltatta a templomosokkal folytatott rivalizálás, amely helyenként véres összecsapásokká

⁴ *Pie postulatio voluntatis...* kezdetű bullájában. (Riley-Smith 1967 p.375.)

⁵ Például a szabályzat 4. fejezetének több részlete az ún. *Regula Secundából*, illetve a *Regula Tertiából* kölcsönzött, de találhatunk párhuzamokat, a 8., 11., 12. és a 17. fejezetben is. (King 1934 p.2., Riley-Smith 1967 p.48.)

fajult. Nem lehetett komoly esélye a lovagoknak az Akkon elleni támadások utolsó felvonásában, 1291-ben. A korabeli források szerint a közel 200 ezres támadó mameluk sereg – amely még akkor is hatalmas szám, ha a korabeli becslések szokásos túlzásait leszámítjuk – elsöpörte a 12 ezer keresztényt, közöttük a kb. 200 johannita lovagot. A Szentföld számukra örökre elveszett.

A menekülés első állomása Ciprus volt, ahová a rend nagymestere összegyűjtötte az európai lovagokat. A johannita rend meglehetősen hamar magára talált, s talán életben maradásukat is annak köszönhették, hogy eredeti célkitűzéseiket valamelyest újraértelmezve meg tudtak felelni az újabb kihívásoknak, nemcsak Cipruson, hanem Rodoszon, Máltán és az európai rendtartományokban egyaránt.

A rend tagjait – akik sokáig túlnyomóan francia származásúak voltak – három nagy „osztályba” sorolhatjuk: lovagok, káplánok, szolgáló testvérek. Ezt a felosztást egészítette ki a nem rendtagként csatlakozottak (*confratres*) és az adakozók (*donati*) népes tábora. A fennmaradt dekretális és narratív források alapján úgy tűnik, hogy az említett felosztás nem túl korai, hiszen az első adatunk a hierarchia kiépítésére 1206-ból maradt fenn, bár fontos megjegyezni, hogy ez még csak a lelkészek és laikusok határozott megkülönböztetését tartalmazta. De eddig az időpontig a harcolókat nem választották szét lovagokra és szolgáló testvérekre.⁶

A johannita lovagrend területi felépítésének alapegysége a *praeceptorátus* – élén a *praeceptorral* –, illetve valamivel később a *commanderie*,⁷ a *commandeur* vezetésével. A lovagrend gyakorlatilag az első időktől kezdve olyan jövedelmi forrásokra volt utalva, melyek többnyire a Szentföldtől távol voltak. Ezek a rendi uradalmak nem voltak nagyok, leginkább átlagos nagyságú nemesi birtokokból tevődtek össze. E lovagrendi birtokoknak legcélszerűbb igazgatási formája az volt, hogy nem egy-egy rendház kezelte valamennyit, hanem egy lovagot bíztak meg az egyes birtokon vagy birtokrészen való gazdálkodással. A megbízott *commandeur* a birtokjövedelem egy részét beszolgáltatta a tartományi *praeceptor*nak vagy *perjel*nek, és ezt az évenként – az elszámolással – feltétlenül beszolgáltatandó összeget nevezték a johanniták *responciónak*.⁸ Ezekből a sejtekből állt a perjelség, illetve a nagyperjelség. Az előbbi felel meg a rendtartomány (*provincia*) fogalmának, amelyekből a XIV. század elején megszervezték a *nyelveket* (*langue*).

⁶ Riley-Smith 1967 p.237.

⁷ „A *commanderie* egy fő és több kisebb rendházból állott, illetve az ezekhez tartozó birtokokból, ispotályokból; s egyben adminisztratív, gazdasági egység is.” (Zombori 1988 p.66.)

⁸ Lásd Sire 1994 pp.166., megadja az itáliai „nyelv” által fizetett XIV. századi *responciók* mértékét is.

A magyar rendtartomány nem alkotott önálló *nyelvet*, sőt ezt megelőzően is más területi vezetők gyámsága alatt állt. A XIII. század közepéig az itáliai *grand commandeur* volt illetékes, majd ezt követően a német *grand commandeur* gyakorolt fennhatóságot a magyar(–szlávón) *praeceptoratus* ügyeiben. Így volt ez egészen a XIV. század első harmadáig, amikor a magyar–szlávón rendtartomány⁹ – feltehetően Anjou nyomásra – az *itáliai nyelvhez* csatlakozott.

Említést érdemel még a johanniták *exemptioja* is, amely hosszú évszázadokon keresztül okozott újra és újra fellángoló jogi viszálykodásokat – világiakkal és egyháziakkal egyaránt. A teljesség igénye nélkül: II. Paszkál négy,¹⁰ illetve IV. Anasztáz egy bullája¹¹ tartalmazza a johannitáknak adott legfontosabb *exemptio*kat. Ezek elsősorban gazdasági, az igazságszolgáltatással kapcsolatos és a közigazgatásra vonatkozó kiváltságok voltak. Fontosságukat jelzi, hogy ebben az időben csak a templomosok és a ciszterciek kaptak hasonló privilégiumokat. Jóllehet néhány pápa megpróbálta kordában tartani az adakozó kedvet, a kiváltságok számának szaporodását nem tudta megállítani.

E közel két évszázad vázlatos áttekintése után vessünk pillantást a mindennapi tevékenységet – vagy éppen a rendkívüli események megítélését – befolyásoló szabályozás és igazságszolgáltatás rendszerére.¹²

A közlésre kerülő Regula áttekintése után az olvasóban rögtön egyfajta hiányérzet támad; elsősorban azt a részletes, sokoldalú szabályrendszert hiányol(hat)ja, amelyet jól ismerhet(ünk) a bencés és az ágostoni regula fejezeteiből. Nem véletlenül hangsúlyozza Jonathan Riley-Smith, hogy „a Regula befejezetlen és nem kielégítő volta önmagában elegendő ok arra a kitartó törvényhozó tevékenységre, amit a johanniták a XII–XIII. század folyamán véghezvittek”.¹³ E téren, mint oly sok jellemző vonásuk esetén, részben mások (ti. más rendek) által kialakított és használt szokásokat honosítottak meg, részben pedig éppen az e tevékenység során intézményesült gyakorlatot örökítették tovább.

⁹ Riley-Smith 1967 pp.368–9.

¹⁰ Rendre a következők: *Pie postulatio voluntatis...*, *Ad hoc nos, disponentur...*, *Christiane fidei religio...*, *Quam amabilis Deo...* kezdetűek. A kapott kiváltságokat illetően ez utóbbi nagyon hasonlít a templomosoknak adott, s utóbb híressé vált *Omne datum optimum...* kezdetű pápai bullára. (Riley-Smith 1967 p.376.)

¹¹ IV. Anasztáz a *Christiane fidei religio...* kezdetű bullát újította meg, illetve bővítette ki újabb *exemptio*kkal. (Riley-Smith 1967 p.377.)

¹² Ebben, s az egyes fejezetekhez adott kiegészítéseknél, elsősorban a Rend egyik legjobb, s általánosan elismert eredményeket felmutató kutatójának, Jonathan Riley-Smith monográfiájára támaszkodtunk. Különösen: Riley-Smith 1967 pp.41–59., 229–271.

¹³ Riley-Smith 1967 p.259.

E tevékenységüket négy pillére építették, melynek egyike az a részben ciszterci mintára kialakult gyakorlat volt, amikor a nagymester a generális káptalanon rendelkezéseket hozott, illetve státúumokat bocsátott ki. A második fontos tartóelem az ún. eseti törvénykezés volt, amikor a precedensnek számító eseteket, illetve az azokra vonatkozó végzéseket kodifikálták, létrehozva ezzel az *esgartok*, azaz az esetgyűjtemények csoportját. Már az 1150-es években számolnunk kell ilyen jellegű dekretális kütűfőkkel. A konventek mindennapi életét meghatározó szabályok harmadik csoportját pedig az *usances*, azaz a Rend szokásjoga teszi ki. Bár – az előző kategóriához hasonlóan már – a XII. század közepétől komoly szerepet játszó törvénytípust gyakran a generális káptalan is megerősítette, jellegét tekintve mégis külön korpuszként kezelendő. Negyedikként a pápai udvar törvényhozói tevékenységét említhetjük, nevezetesen a megerősítéseket, *exemptio*-kat, illetve a különféle eseti döntéseket tartalmazó bullákat.¹⁴

Ezek tudatában ejtsünk még néhány szót a fegyelmezés és a büntetés kérdésköréről, hiszen mint látni fogjuk, a Regula jelentős része éppen a szokás- és szabály ellen vétők büntetésének mikéntjét rögzítette.¹⁵

A források tanúsága szerint az enyhébb, azaz a közösség tudomására nem hozott vétkektől eltekintve a retorzióknak alapvetően két csoportját, s ezen belül 2-2 esetét különböztethetjük meg, melyek már a Regulában is megjelennek. A fenyítések első csoportjába a konventben „letöltendő” büntetések tartoznak: a *septaine* és a *quarantaine*. Az előbbi 1 heti böjttel töltött elzárást, illetve néha verést jelentett a bűnös számára. Emellett előfordult, hogy a vétkest megfosztották lovától, vagy lefokozták. Jóval súlyosabb volt a *quarantaine*, amikor a megveretés már nem maradhatott el, s 40 napig tartott a kötelező böjt. Elsősorban a kötelességüket elhanyagolókra, a Regulát megszegőkre, függelemsértőkre és a világiakkal tiltott kapcsolatba kerülőkre szabták ki, s tisztségviselők esetén együtt járt a hivataltól való megfosztással is. Enyhébb megítélésben volt azonban részük a noviciusoknak, akikre súlyosabb vétkek esetén is csak *septainet* szabtak ki, s 1262-től a 40 napra elzártaknak csak péntekenként kellett böjtlőniük.

A fenyítések másik csoportját a rendházból, illetve a Rendből való kizárások teszik ki. Már a Regulában találkozunk azzal az esettel, amikor a megfenyített testvér egy bizonyos idő elmúltával visszakerülhetett eredeti állapotába. Természetesen a visszafogadás nem volt teljesen automatikus, s gyakran botozás és *quarantaine* is várt arra a testvérré, aki dezertált, gyilkosság vagy engedtlenség

¹⁴ Például a rendtagok öltözetére, vagy éppen az étkezés alatt tartandó csendre vonatkozó szabályozás. Részletesebben lásd később, a fordításhoz írott jegyzetekben.

¹⁵ Elsősorban a 9–10., 12–13., 16–18. fejezetek.

bűnébe esett. Néha az európai rendházakba visszakérülni szándékozóknek feltételül szabta előljárójuk, hogy előbb a Szentföldre menjenek bocsánatért. Nem volt azonban ilyen kegyben részüik azoknak, akik átálltak vagy átszöktek az ellenséghez, megszótktek a csatából vagy ostromolt várból; akik eretnokség vagy szodómia bűnébe estek, illetve, akik hamisan tanúskodtak, vagy éppen világi személyekkel szöveteztek mesterük ellen. Őket örökre kizárták a Rend soraiból.¹⁶

Akik viszont méltón – s tegyük hozzá: büszkén – viselték mellükön Krisztus keresztjét, azokra alapvetően a most következő 19 fejezet mondatai vonatkoztak, mégpedig a következő rendben: az első két fejezet az általános elveket tartalmazza; a harmadik az oltárszolgálattal foglalkozik; a következő négy fejezetet a karitatív tevékenység részletezése alkotja; a 9–13. fejezetek a büntetések módjait írják elő; a 14. az elhunyt testvérért tartandó szolgálatot rögzíti; a 15. az előirtak megtartására vonatkozó buzdítást tartalmazza; a 16–18. fejezetek tovább részletezik a fegyelmi problémákat, s azok büntetését; az utolsó fejezet pedig a kereszt viselését erősíti meg.¹⁷

Amint arra fentebb is utaltunk, a Regula fejezetei nem rendelkeznek a konventi élet minden szegmenséről, sőt, egyetlen nyomát sem találjuk a Rend militarizálódó jellegének, s talán ez is bizonyítéka a korai összeállításnak. Ugyanakkor ma még arról is vita folyik, hogy a teljes szöveg egyazon időben készült-e egyáltalán, hiszen egészen nyilvánvaló, hogy a 15. fejezettel egy rész lezáródik, bár a szabályzat első fele sem tekinthető homogénnek. Másrészt a későbbi – egyre több területre kiterjedő – rendelkezések az előbbi kérdésre adható választ indifferenssé teszik, hiszen – mint láttuk – sok apró elemből álló szabály- és rendelkezésgyűjtemények terelik mederbe a rendházak mindennapi életét.

¹⁶ Vö. Riley-Smith 1967 pp.259–271.

¹⁷ Vö. Sinclair 1984 p.xiv.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Delaville Le Roulx, J.*: Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem (1100–1310). Tom. I. (1100–1200). Paris, Ernest Leroux 1894.
- King, Edwin J.*: The Rule, Statutes, and Customs of the Hospitallers 1099–1310. London, Methuen 1934. (reprint: New York, AMS Press 1981.).
- King, Edwin J.*: The Seals of the Order of St. John of Jerusalem. London 1932.
- Lawless, George*: Augustine of Hippo and his Monastic Rule. Oxford, Clarendon Press 1987.
- Regula Sancti Benedicti*. Einsiedeln–New York 1857.
- Riley-Smith, J.*: The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus c. 1050–1310. London, Macmillan 1967.
- Sinclair, K. V.*: The Hospitaliers' Riwe (Miracula et Regula Hospitalis Sancti Johannis Jerosolimitani). London, Anglo-Norman Text Society 1984.
- Sire, H. J.*: The Knights of Malta. New Haven and London, Yale University Press 1994.
- Zombori István*: Lovagok és lovagrendek. Budapest, Kozmosz Könyvek 1988.

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM

- Ambraziejuté, M.*: Studien über die Johanniter-regel. Freiburg 1929.
- Delaville Le Roulx, Joseph*: Les statuts de l'ordre de l'Hôpital de Saint-Jean de Jérusalem, in: *BEC* 48 (1887).
- Delaville Le Roulx, Joseph*: Les Hospitaliers en Terre Sainte et à Chypre (1100–1310). Paris 1904.
- Dugdale, William*: Monasticum Anglicanum: a history of the Abbeys and other monasteries, hospitals... in England and Wales. Vol. I–VIII. London 1846.
- Lünig, Ioa. Christn.*: Codex Italiae Diplomaticus. Tom. I–IV. Francof. et Lipsiae 1725–35.
- Nasalli Rocca di Corneliano, E.*: Origine et évolution de la Règle et des statuts de l'ordre hiérosolymitain de S. Jean, in: *Annales de l' O. S. M. de Malte* 19–20 (1961–62).